

ΛΒ' ΕΠΚΑ ΘΕΣΠΡΟΤΙΑΣ

«με το στήμόνι

και το υφάδι»

εκπαιδευτικό πρόγραμμα

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΛΒ' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας

Κυπρου 68, 46100 Ηγουμενίτσα
τηλ. 26650 29177, 26650 29178
e-mail: lberka@culture.gr

Εκδοτική Επιμέλεια:
Γαρυφαλλιά Μεταλληνού

Κείμενα:
Ιφιγένεια Αναγνώστου

Σχεδιασμός - Καλλιτεχνική Επιμέλεια Εντύπου:
Θανάσης Τσιπρόφτης, Ιφιγένεια Αναγνώστου

Διόρθωση Κειμένων:
Ουρανία Πάλλη

Βοήθησαν επίσης:
Μίλτος Γόγολος, Τάσος Λίζος

Παραγωγή Εντύπου:
Στέφανος Στουρνάρας

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΛΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας

“με το στημόνι και το υφάδι”

*ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα
για την υφαντική στους αρχαίους χρόνους*

φυλλάδιο για τον εκπαιδευτικό

Ενδύματα...

Πολύ πριν κάποιος μάθει το όνομά μας, δείχνουν ποιοι είμαστε
και πως νιώθουμε.

Πληροφορούν για το φύλο και την ηλικία μας, τη διάθεσή μας ή την κατάσταση.

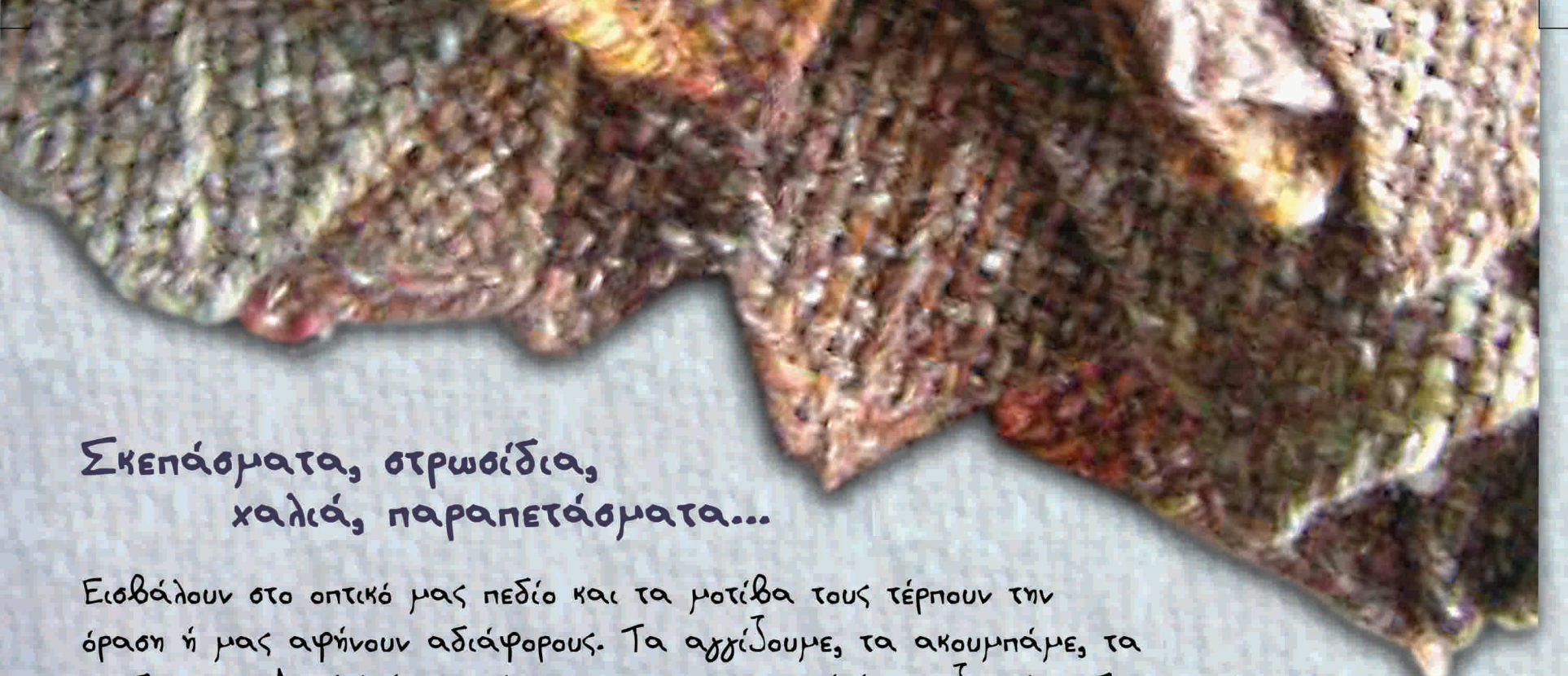
Φανερώνουν την ιδιότητα, το κύρος και την κοινωνική μας θέση.

Εκφράζουν την υιοθέτηση ή την απόρριψη εκ μέρους μας
των κοινωνικών κωδίκων.

Προδίδουν τις ιδέες και τη φαντασία μας.

Κεντρίζουν το ενδιαφέρον μας
ή απωθούν την προσοχή.

Ντύνουν το σώμα
και μαζί τη ψύχη μας.

Σκεπάσματα, στρωσίδια, χαλιά, παραπετάσματα...

Εισβάλλουν στο οπτικό μας πεδίο και τα μοτίβα τους τέρπουν την όραση ή μας αφήνουν αδιάφορους. Τα αγγίζουμε, τα ακουμπάμε, τα χαϊδεύουμε. Απαλά ή τραχιά, ευχαριστούν την αφή ή γρατζουνάνε. Προστατεύουν από το κρύο, τη ζέση και τα αδιάκριτα βλέμματα. Στολίζουν, οικειοποιούν ή απομονώνουν ένα χώρο. Η επιφάνειά τους γίνεται καμβάς ζωγραφικής και φιλοξενεί τάξεις και μόδες, εκφράζοντας το προσωπικό και συλλογικό μας γούστο.

Κάπως έτσι θα μπορούσαμε να περιγράψουμε μια ζωή η οποία κυλάει ανάμεσα σε υφάσματα. Στενά συνδεδεμένα με τον άνθρωπο, τα υφάσματα τυλίγουν τη νεογέννητη άφιξη στον κόσμο και αγκαλιάζουν το νεκρό στο τελευταίο ταξίδι.

Χιλιάδες χρόνια τώρα...

Υφαντική: από το μακρινό παρελθόν στις μέρες μας

Τέχνη πανάρχαια η τέχνη του πλέξιματος των νημάτων.

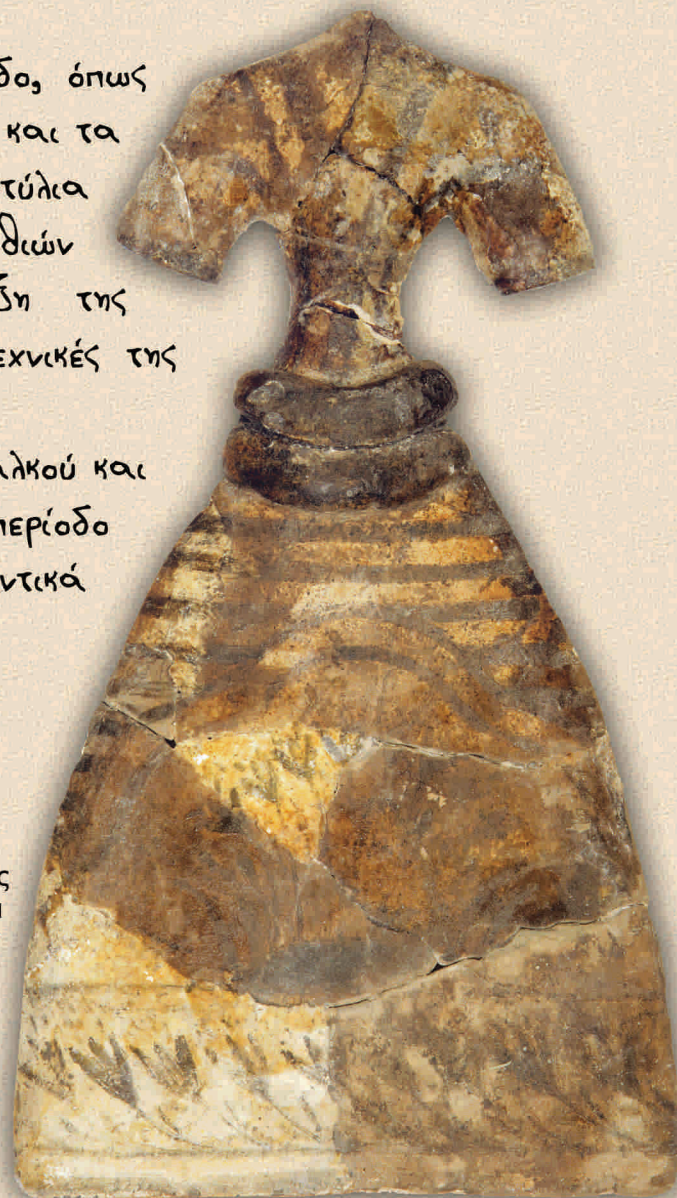
Αναπτύχθηκε πολύ πρώιμα, από τη Νεολιθική ακόμα περίοδο, όπως προκύπτει από τις εικονιστικές αποδόσεις ενδυμάτων σε ειδώλια και τα ανασκαφικά ευρήματα που σχετίζονται με αυτήν λχ. τα σφοντύλια (βάρη για το αδράχτι). Την ίδια εποχή, αποτυπώματα καλάθιών και ψάδας επάνω σε πηλό μαρτυρούν την ανάπτυξη της καλάδοπλεκτικής και της ψαδοπλεκτικής που, ως προς τις τεχνικές της κατασκευής τους, έχουν άμεση σχέση με την ύφανση.

Τα ανασκαφικά τεκμήρια πληθαίνουν μετά την Εποχή του Χαλκού και αφορούν κυρίως σε ενδεδυμένα ειδώλια και τοιχογραφίες. Την περίοδο αυτή εισάγεται και η χρήση του αργαλείου με αγνύδες (υφαντικά βάρη).

Εικ. 1. Αναθηματικό ομοίωμα ενδύματος από τη Μινωική Κρήτη, που υποδηλώνει την προσφορά πραγματικών ενδυμάτων σε θεότητα. Κνωσός (περ. 1600 π.Χ.).

Εικ. 2. Αποτύπωμα ψάθινου καλάθιου σε πηλό από τον οικισμό Ακρωτήρι της Θήρας (1600 - 1500 π.Χ.).

Για την υφαντική τέχνη στους αρχαίους χρόνους στοιχεία αντλούμε από τις γραπτές πηγές αλλά και τα αρχαιολογικά δεδομένα. Οι τοιχογραφίες, οι παραστάσεις στα αγγεία, τα ενδεδυμένα αγάλματα ή ειδώλια και τα σύνεργα της ύφανσης (σφροντύλια και αγνύδες), τεκμηριώνουν τη συστηματική της άσκηση και δίνουν πληροφορίες για τις πρώτες ύλες, τις τεχνικές, τα εργαλεία και τους άμεσα εμπλεκόμενους στις διαδικασίες. Τα αρχαία υφάσματα που σώζονται μέχρι σήμερα είναι ελάχιστα. Λόγω της φθαρτής και ευαίσθητης φύσης του υλικού τους, μπορούν να διατηρηθούν μόνο κάτω από ειδικές συνθήκες όπως είναι η απόλυτη ξηρασία ή η απόλυτη υγρασία.

Εικ. 3. Πήλινο ενδεδυμένο γυναικείο ειδώλιο από την Ελέα της Θεσπρωτίας (3ος - 2ος αι. π.Χ.).

Στα αρχαία χρόνια με την κατασκευή υφασμάτων ασχολούνταν αποκλειστικά οι γυναίκες. Οι άνδρες, σύμφωνα με τις συνήθειες της εποχής, ασκούσαν επαγγέλματα εκτός σπιτιού ή ασχολούνταν με την πολιτική και τον πόλεμο. Η ενασχόληση με την υφαντική ήταν μια πολύ σοβαρή υπόθεση που απαιτούσε πολύ κόπο και χρόνο. Αφορούσε όλες τις γυναίκες, ανεξάρτητα από την καταγωγή ή την κοινωνική τους θέση, ελεύθερες ή δούλες, ακόμα και τις θεές. Η θεά Αθηνά ήταν ξακουστή για τα υφαντά που έφτιαχνε στον αργαλειό της.

Η ικανότητα μιας γυναίκας να υφαίνει την έκανε περιζήτητη νύφη. Κάθε νοικοκυρά κατασκεύαζε η ίδια τα υφάσματα και τα ενδύματα της οικογένειας. Σε κάποιες περιπτώσεις, ωστόσο, η οικογένεια μπορούσε να προμηθευτεί ενδύματα και υφάσματα από την εμπορική αγορά της πόλης, που έμοιαζε με τα σύγχρονα παζάρια.

Η υφαντική, με ελάχιστες αλλαγές ως προς τις τεχνικές και τις μεθόδους της, εξακολούθησε να ασκείται και μετά τους αρχαίους χρόνους, στη Ρωμαϊκή εποχή και σε όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου. Την εποχή αυτή πρέπει να εισάγεται στην Ευρώπη και την Ελλάδα η χρήση του κοινού, οριζόντιου αργαλειού με πατήδρες. Ωστόσο, δεν είναι γνωστό αν η τυπολογία του προέρχεται από τους αργαλειούς της ύστερης αρχαιότητας ή αν ήρθε -όπως παραδοσιακά πιστεύεται- από την Κίνα μαζί με τη διάδοση του μεταξίου ή από την Ινδία με τη διάδοση του βαμβακιού.

Κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας και των Νεότερων χρόνων η υφαντική συνδέθηκε κυρίως με το δεσμό της προίκας των κοριτσιών. Οι γυναίκες κατασκεύαζαν στον αργαλειό ενδύματα και τα καθημερινά είδη του σπιτιού, τα οποία και αποτελούσαν μέρος της κινητής περιουσίας κάθε οικογένειας. Εκτός από απασχόληση για τον ελεύθερο χρόνο, πολλές υφάντρες δούλευαν επαγγελματικά στα σπίτια τους, ενώ συχνά με την υφαντουργία απασχολούνταν ολόκληρες οικογένειες. Η αμοιβή γινόταν σε είδος, σπάνια σε χρήματα.

Εικ. 4. Αριστερή σελίδα: επιτοίχιο παραπέτασμα από την Αίγυπτο κατασκευασμένο από λινάρι και μαλλί (τέλη 6ου αι. μ.Χ.).

Εικ. 5. Δεξιά: γυναίκα που υφαίνει σε οριζόντιο αργαλειό με πατήθρες.

Στη σύγχρονη εποχή τα χειροποίητα υφάσματα αντικαταστάθηκαν από μια παραγωγή μαζική και βιομηχανοποιημένη. Ωστόσο, δεν λείπουν παραδείγματα κοινωνιών που εξακολουθούν να χρησιμοποιούν παραδοσιακές μεθόδους για την κατασκευή τους.

Η δημιουργία και η συγκέντρωση κάθε είδους υφαντών και κεντημάτων αποτελούσε πρωταρχικό μέλημα των γονιών από τη στιγμή που θα αποκτούσαν κόρες. Η παράδοση συνεχιζόταν από τις ίδιες τις κόρες ως την ημέρα του γάμου τους. Ο αργαλειός, η ρόκα, η βελόνα και το κέντημα δούλευαν αταμάτητα υφαίνοντας κληνοσκεπάσματα, χαλιά, κιλίμια, κουβέρτες, κουρελούδες, φροκάτες, πετσέτες, τραπεζομάντηλα και μαζί τα όνειρα των κοριτσιών για το καινούργιο τους σπίτι, το μεράκι τους για τη νέα ζωή μετά το γάμο και όλα εκείνα που δεν μπορούσαν να εκφράσουν με τα λόγια. Η δουλειά στον αργαλειό ήταν πολύπλοκη και κουραστική, στοιχείο που αποτυπώθηκε και στη δημοτική ποίηση:

"Το κέντημα είναι γλέντημα και η ρόκα είναι σεργιάνι
μα ο αργαλειός είναι σκληριά, σκληριά πολύ μεγάλη".

Είναι χαρακτηριστικό ότι στη Θεσπρωτία και γενικότερα σε ολόκληρη την Ήπειρο εξακολουθούν να κατασκευάζονται υφαντά στον αργαλειό, διατηρώντας ζωντανή την κληρονομιά των προηγούμενων γενεών.

Ο υφαντικός κύκλος

Η τέχνη της υφαντικής δεν σχετίζεται μόνο με την ύφανση. Ο υφαντικός κύκλος περιλαμβάνει διάφορα στάδια εργασίας, με αρχικό την ανεύρεση πρώτων υλών και την απομάκρυνση των ξένων σωμάτων από αυτές. Κατά την αρχαιότητα ως πρώτες ύλες χρησιμοποιούνταν το μαλλί των προβάτων και το λινάρι. Η χρήση του μεταξίου και του βαμβακιού διαδίδεται κατά τους Βυζαντινούς χρόνους. Το μαλλί συγκεντρωνόταν με την κουρά των προβάτων.

Στη συνέχεια καθαριζόταν και ξαινόταν, αραίωνονταν δηλαδή οι τρίχες του για να χαλαρώσουν, να ισιώσουν και να γίνουν απαλές. Οι υφαντικές ίνες του λιναριού προέρχονταν από το ξυλώδες στέλεχος του φυτού από το οποίο και απομονώνονταν υστέρα από μια επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία. Η διαδικασία αυτή διατηρήθηκε μέχρι τα Νεότερα χρόνια. Η κοπιαστική προσπάθεια για την εξαγωγή της φυτικής κλωστής από το λινάρι σώθηκε στη λαϊκή έκφραση «του λιναριού τα πάθη».

Ακολουθούσε το λανάρισμα, διαδικασία κατά την οποία οι καθαρές τρίχες του μαλλιού και οι ίνες του λιναριού χτενίζονταν και συνταιριάζονταν σύμφωνα με την ποιότητα και το μέγεθός τους.

Εικ. 6. Η κουρά των προβάτων.

Εικ. 7. Στο φόντο: το λινάρι κατά τα διάφορα στάδια της επεξεργασίας του.

Το γνέσιμο αποτελούσε το επόμενο βασικό στάδιο του υφαντικού κύκλου: σε ένα ραβδί εφοδιασμένο με χερούλι, τη ρόκα, τυλιγόταν η τουλούπα του μαλλικού (ή των ενών του λιναριού) πριν γίνει νήμα. Οι γυναίκες βαστούσαν τη ρόκα με το αριστερό χέρι και έδιναν μαλλί στο δεξί που κρατούσε το αδράχτι. Το αδράχτι, ένα βραχύ κοντάρι, είχε προσαρμοσμένο στο κάτω άκρο του ένα πηλινό βαρίδιο, το σφοντύλι. Η κλωστή σχηματιζόταν από την περιστροφική κίνηση του αδραχτιού, που γυρνούσε με τη βοήθεια του σφοντυλιού, το οποίο και το κρατούσε βαρύ.

Τα έτοιμα πια νήματα μπορούσαν να βαφούν. Σε κάποιες περιπτώσεις, ωστόσο, οι καθαρές ίνες του λιναριού και το μαλλί βάφονταν πριν από το γνέσιμο.

Εικ. 8. Επάνω δεξιά: λανάρισμα με τη "λανάρα".

Εικ. 9. Αριστερά: λανάρισμα του μαλλιού.

Εικ. 10. Δεξιά: γνέσιμο του μαλλιού με τη ρόκα και το αδράχτι.

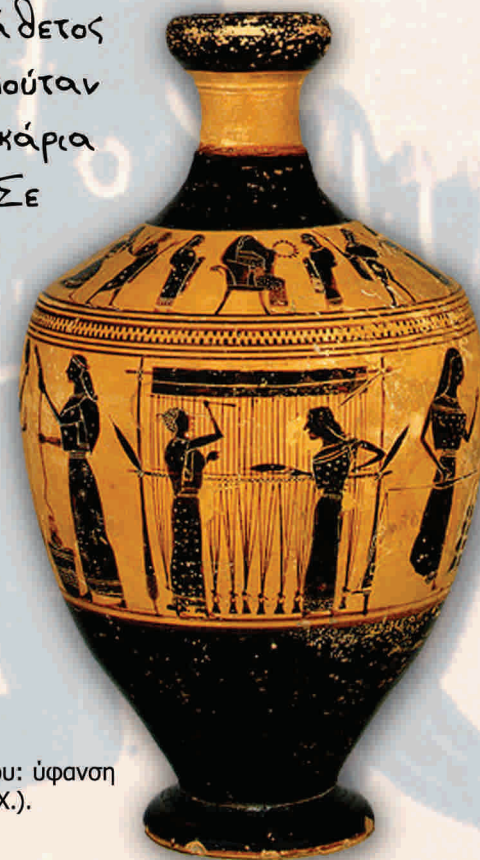
Εικ. 11. Ο Οδυσσεύς με την Κίρκη
μπροστά στον αργαλειό της.
Βοιωτικός σκύφος του 4ου αι. π.Χ.

Ακολουθούσε το στήσιμο του αργαλειού. Ο αργαλειός αποτελεί το μοναδικό εργαλείο που δεν έχει όνομα. Είναι το Εργαλείο. Η τέχνη του αργαλειού ήταν η τέχνη του νου, των χεριών και της ικανότητας της υφάντρας να συντονίσει τις κινήσεις της, προκειμένου να υφάνει τα σχέδια που είχε στο μυαλό της.

Ο αργαλειός δεν περιλαμβανόταν στο μόνιμο εξοπλισμό ενός νοικοκυριού, αλλά στηνόταν και ξεστηνόταν, ανάλογα με τις ανάγκες.

Ο τύπος του αργαλειού που χρησιμοποιήθηκε στους αρχαίους χρόνους είναι ο κάθετος αργαλειός με υφαντικά βάρη. Αποτελούνταν από δύο κάθετα και δυο οριζόντια δοκάρια

χερά στερεωμένα μεταξύ τους, ώστε να σχηματίζεται ένα πλαίσιο. Σε αυτό τέντωναν μία σειρά από κάθετα νήματα, τα στημόνια, με τη βοήθεια βαριδίων, των αγνύδων, δεμένων στο κάτω μέρος τους. Οι πήλινες αγνύδες είναι τα μόνα διατηρούμενα τμήματα του αργαλειού. Ανάμεσα στα κάθετα νήματα και με τη βοήθεια ενός μακρόστενου εργαλείου, της σαΐτας, περνούσε εναλλάξ μία δεύτερη σειρά από οριζόντια νήματα, τα υφάδια. Με τον τρόπο αυτόν δημιουργούσαν το ύφασμα. Τα σχέδια των υφαντών παρουσίαζαν μεγάλη ποικιλία: πουλιά, μαϊάνδροι, γεωμετρικά σχέδια, ακόμα και πολεμικές ή μυθολογικές σκηνές.

Εικ. 12 α, β. Αττική λήκυθος στην οποία εικονίζονται διάφορα στάδια του υφαντικού κύκλου: ύφανση στον αργαλειό, αποθήκευση υφασμάτων, γνέσιμο κτλ. Αποδίδεται στον Άμασι (550 - 530 π.Χ.).

Σε περίπτωση που δεν είχαν βαφεί εκ των προτέρων τα νήματα, τα υφάσματα μπορούσαν να βαφούν μετά την ύφανση, ανάλογα με το χούστο της υφάντρας ή την περίσταση στην οποία θα τα χρησιμοποιούσε. Η βαφή γινόταν μέσα σε στέρνες ή μαγειρικές χύτρες, με ουσίες που παράγονταν από κογχύλια, φυτά ή ορυκτά.

Στη συνέχεια οι γυναίκες έκοβαν και έραβαν τα υφάσματα, σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες. Συχνά τα ομόρφαιναν με κεντήματα ή ραμμένα μεταλλικά πλακίδια σε ποικίλα σχήματα: αστέρια, ρόδια, φύλλα κτλ. Επίσης χρησιμοποιούσαν χρυσοκλωστές ή ασημοκλωστές που έδιναν ένα ιδιαίτερα εντυπωσιακό και πλούσιο αποτέλεσμα. Άλλοτε ζωγράφιζαν τα υφαντά με έντονα χρώματα, τα οποία τοποθετούνταν απευθείας επάνω στο ύφασμα.

Ο κύκλος ολοκληρωνόταν με την παραγωγή ενδυμάτων, κλινσκεπασμάτων, παραπετασμάτων και άλλων προϊόντων. Στα καθήκοντα της γυναίκας ανήκε η περιποίηση, το πλύσιμο και η συντήρηση των υφασμάτων και ενδυμάτων, τα οποία φυλάσσονταν σε σεντούκια, προκειμένου να μην φθαρούν.

Για τα παραπάνω στάδια που απουσιάζουν οι αρχαιολογικές μαρτυρίες λόγω της φθαρτότητας υλικών όπως οι ίνες, στοιχεία αντλούμε από τις γραπτές πηγές και από επιστήμες όπως η Εθνογραφία, που έχει μελετήσει ανάλογες τεχνικές στις παραδοσιακές κοινωνίες.

Εικ. 13. Πήλινος πίνακας από την Κάτω Ιταλία που εικονίζει γυναίκα να αποθηκεύει υφάσματα (470 - 460 π.Χ.).

Τα ενδύματα στο χρόνο

Η ενδυμασία αποτελεί την πρώτη διαμεσολάβηση ανάμεσα στο γυμνό σώμα και την ανδρώπινη κοινωνία. Από ό,τι μας περιβάλλει, το πιο ατομικό αλλά και κοινωνικό, ιδιωτικό αλλά και δημόσιο είναι τα ρούχα...

Η εικονική απόδοση ενδυμάτων στον ελληνικό χώρο γίνεται σχεδόν ταυτόχρονα με την αναπαράσταση της ανδρώπινης μορφής και ανάγεται στους προϊστορικούς χρόνους. Στα νεολιθικά ειδώλια τα ενδύματα συχνά αποδίδονται με χρωματιστές γραμμές. Μεταγενέστερες παραστάσεις ενδεδυμένων μορφών συναντούμε σε τοιχογραφίες ή ειδώλια από την Μινωική Κρήτη, τη Σαντορίνη και τις Μυκήνες. Κατά τους αρχαίους χρόνους τα παραδείγματα πληθαίνουν. Τα αρχαία ελληνικά ενδύματα αναδεικνύουν το σώμα και χαρακτηρίζονται από ελευθερία, χάρη και απλότητα.

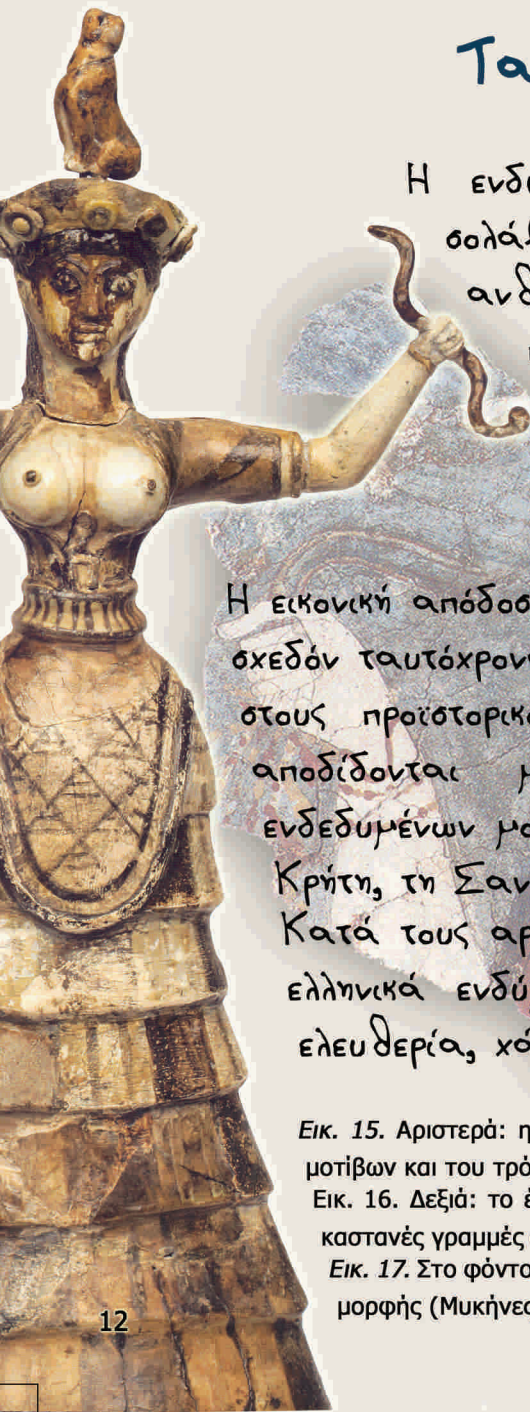
Εικ. 15. Αριστερά: η μινωική ενδυμασία της "Θεάς των Όφεων" χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα των μοτίβων και του τρόπου κατασκευής της (περ. 1600 π.Χ.).

Εικ. 16. Δεξιά: το ένδυμα στο νεολιθικό ειδώλιο από το Σέσκλο Μαγνησίας υποδηλώνεται με σκουρόχρωμες καστανές γραμμές (4800 - 4500 π.Χ.).

Εικ. 17. Στο φόντο: στην τοιχογραφία της "Μυκηναίας" διακρίνεται το πολύχρωμο και επιμελημένο ένδυμα της μορφής (Μυκήνες, 13ος αι. π.Χ.).

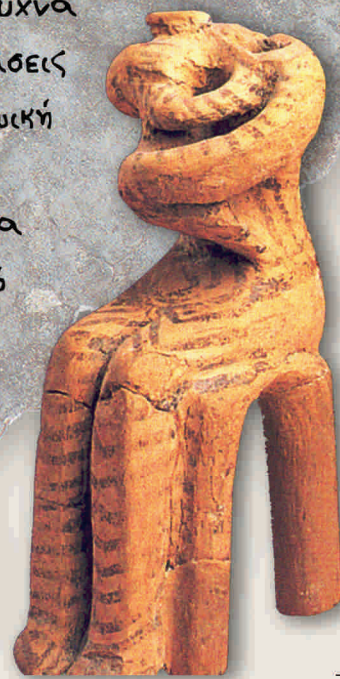
Εικ. 14. Τελετουργική πομπή με ενδεδυμένες μορφές, στην Κόρινθο (540 - 530 π.Χ.).

Εικ. 15. Αριστερά: η μινωική ενδυμασία της "Θεάς των Όφεων" χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα των μοτίβων και του τρόπου κατασκευής της (περ. 1600 π.Χ.).

Εικ. 16. Δεξιά: το ένδυμα στο νεολιθικό ειδώλιο από το Σέσκλο Μαγνησίας υποδηλώνεται με σκουρόχρωμες καστανές γραμμές (4800 - 4500 π.Χ.).

Εικ. 17. Στο φόντο: στην τοιχογραφία της "Μυκηναίας" διακρίνεται το πολύχρωμο και επιμελημένο ένδυμα της μορφής (Μυκήνες, 13ος αι. π.Χ.).

Εύβιου πίνακας από το σπήλαιο Πιτσά στην

Βάση της ενδυμασίας αποτελούν ο χιτώνας και το ιμάτιο, που φοριόταν και από τα δυο φύλα, και ο γυναικείος πέπλος. Τα ενδύματα δεν ήταν ραμμένα, αλλά στερεώνονταν στο σώμα με μεταλλικές παραμάνες ή καρφίτσες, τις περόνες και τις πόρπες. Η διακόσμηση και ο χαρακτήρας τους ήταν ανάλογος της περίπτωσης, της επαγγελματικής ιδιότητας και της κοινωνικής θέσης του ατόμου που τα φορούσε.

Η ένδυση κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους δεν παρουσιάζει σημαντικές αλλαγές σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Ο χιτώνας και το

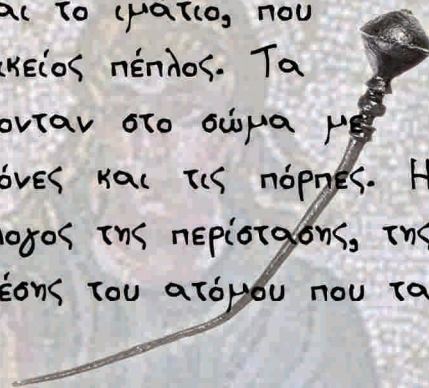
ιμάτιο παραμένουν δημοφιλή, ωστόσο, οι ενδυματολογικές συνήθειες των Ρωμαίων διέπονται από αυστηρές συμβάσεις και κανονισμούς: τα ενδύματα των ανώτερων τάξεων και όσων κατέχουν αξιώματα διαφοροποιούνται έντονα από εκείνα του απλού λαού με διακριτικά στοιχεία. Το πιο διαδεδομένο ανδρικό ένδυμα είναι η τήβεννος, σύμβολο επισημότητας και κοινωνικής ανωτερότητας. Αντίστοιχο της τήβεννου γυναικείο ένδυμα είναι η stola. Ως προς τη διακόσμηση, τα ενδύματα αντλούν στοιχεία από τις κατακτημένες περιοχές της Ανατολής.

Εικ. 19. Δεξιά: ανάγλυφη παράσταση Αθηνάς με πέπλο (περ. 460 π.Χ.).

Εικ. 20. Αριστερά: πλούσιες πτυχώσεις στους χιτώνες του Διόνυσου και των Μαινάδων σε κύλικα από την Ετρουρία (490 - 480 π.Χ.).

Εικ. 21. Στο φόντο: ρωμαϊκά ενδύματα σε ψηφιδωτό από τη Villa Armerina στη Σικελία (3ος - 4ος αι. μ.Χ.).

Εικ. 18. Επάνω: χάλκινη πόρπη από τη Θεσπρωτία (3ος - 2ος αι. π.Χ.).

Η κοινωνική θέση, η οικονομική κατάσταση και το φύλο είναι οι κύριοι παράγοντες που καθορίζουν τους ενδυματολογικούς κώδικες κατά τη βυζαντινή περίοδο. Τα λαϊκά στρώματα περιορίζονται σε απλά ενδύματα χαμηλού κόστους. Οι ανώτερες τάξεις προτιμούν πολυτελείς ενδυμασίες από ακριβές πρώτες ύλες. Το ανδρικό θεστιάριο περιλαμβάνει περισσότερους τύπους σε σχέση με το γυναικείο, αντικατοπτρίζοντας τον πολυδιάστατο ρόλο του άνδρα στη βυζαντινή κοινωνία. Τα βυζαντινά ενδύματα ακολουθούν τη δική τους αισθητική επηρεασμένα από τα σύμβολα και τους κανόνες της χριστιανικής δρασκείας. Τους πρώτους αιώνες της Οθωμανικής κυριαρχίας και καθ' όλη τη διάρκεια των Νεότερων χρόνων τα ενδύματα συνδυάζουν στοιχεία αρχαιοελληνικής

Εικ. 22 α, β. Επάνω αριστερά: τεμάχια χιτώνων κοπτικής τέχνης από λινάρι και μαλλί αντίστοιχα (6ος - 7ος αι. μ.Χ.).

Εικ. 23. Κάτω αριστερά: σελίδα από χειρόγραφο Τετραευαγγέλιου. Διακρίνονται οι ενδυμασίες μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας του τσάρου Ιωάννη Αλεξάνδρου (1355 - 1356 μ.Χ.).

Εικ. 24. Δεξιά: λινός χιτώνας από την Αίγυπτο (3ος - 4ος αι. μ.Χ.).

Αρχαιολογικές μαρτυρίες από τη Θεσπρωτία

Οι αγνύδες, τα σφοντύλια και άλλα υφαντικά σύνεργα όπως τα πηνία (καρούλια) και οι βελόνες που έχει φέρει στο φως η ανασκαφική δραστηριότητα σε ολόκληρη τη Θεσπρωτία μαρτυρούν τη συστηματική ενασχόληση των γυναικών της περιοχής με την υφαντική τέχνη.

Πολυπληθέστερη κατηγορία ευρημάτων αποτελούν οι πήλινες αγνύδες που εντοπίστηκαν μεμονωμένες ή και συγκεντρωμένες -σε κάποιες περιπτώσεις- σε συγκεκριμένους χώρους των ιδιωτικών οικιών, μαρτυρώντας ότι εκεί βρισκόταν στημένος ο αργαλειός.

Ός προς την τυπολογία τους επικρατούν οι κωνικές αγνύδες, ενώ δε λείπουν πυραμιδόσχημα και δισκοειδή παραδείγματα. Η αριθμητική υπεροχή των κωνικών αγνύδων στη Θεσπρωτία ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι κάθε περιοχή προτιμούσε έναν συγκεκριμένο τύπο σε σχέση με κάποιους άλλους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι κάποιες αχνύδες φέρουν σφραγίδες με γράμματα ή διακοσμητικά στοιχεία. Από τις διακοσμημένες αχνύδες ξεχωρίζουν όσες φέρουν φυτικά μοτίβα με συνηδέστερα τους ρόδακες. Μια άλλη κατηγορία αποτελούν οι αχνύδες στις οποίες αποτυπώνεται το κεφάλι αιλουροειδούς. Μεμονωμένα παραδείγματα αποτελούν η αχνύδα με παράσταση αμπέλου, η αχνύδα με παράσταση γυναικείας κεφαλής, μία με παράσταση Αθηνάς και εκείνη που εικονίζει φτερωτό Πήγασο, σύμβολο που συνδέεται με τη χθόνια Περσεφόνη, η οποία λατρευόταν στο Νεκρομαντείο του Αχέροντα.

Η σημασία των σφραγίδων επάνω στις αχνύδες έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις. Οι επικρατέστερες ερμηνείες σχετίζονται με τη χρήση των σφραγίδων ως συμβόλων των τοπικών εργαστηρίων ή ως αναγνωριστικών «σημαδιών» των ιδιοκτητών τους.

Σε σχέση με το πλήθος των αχνύδων, τα σφοντύλια, τα πηνία και οι βελόνες υστερούν αριθμητικά. Τα συγκεκριμένα υφαντικά σύνεργα δεν παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες ως προς τη μορφή τους, με εξαίρεση κάποια σφοντύλια που φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση.

Διακοσμημένα ή όχι, όλα τα παραπάνω αντικείμενα είναι πολύτιμα, καθώς παρέχουν πληροφορίες για την πιο διαδεδομένη γυναικεία τέχνη και την άσκησή της στην Θεσπρωτία κατά την αρχαιότητα.

Εικ. 27. Σύνεργα υφαντικής από τη Θεσπρωτία (3ος - 2ος αι. π.Χ.).

Στην απέναντι σελίδα: πήλινο πηνίο, οστέινη βελόνα, πήλινες αχνύθες και σφονδύλι προσαρμοσμένο σε σύγχρονο ξύλινο στέλεχος που αναπαριστά αδράχτι.

Σε αυτή τη σελίδα: ενσφράγιστες αχνύθες με παραστάσεις και σφονδύλι με εγχάρακτη διακόσμηση.

Υφαίνοντας μύθους και ιστορίες...

Με την τέχνη της υφανσης ήταν στενά συνδεδεμένο το όνομα της Αθηνάς Εργάνης, η οποία και δεωρούνταν προστάτιδά της, καθώς μετέδωσε στους ανθρώπους την τέχνη της υφαντουργίας και της κλωστοϊκής. Σύμφωνα με το μύθο, καμιά άλλη δεν μπορούσε να υφάνει ωραιότερα και κομψότερα υφάσματα. Η Αράχνη, μια θνητή κόρη βαφρέα που ήταν περήφημη για τα καλλιτεχνικά της υφαντά, προκάλεσε τη θεά σε διαγωνισμό. Η Αθηνά υφανε τις εικόνες των 12 θεών του Ολύμπου και των ανθρώπων που τόλμησαν να αναμετρηθούν με αυτούς.

Η Αράχνη από την άλλη υφανε τις ευτράπελες ερωτικές ιστορίες και τα παθήματα των θεών. Αυτό πλῆγωσε την Αθηνά πολύ και ζέσκιωσε το υφαντό της Αράχνης. Μετά από αυτό η Αράχνη ήθελε να κρεμαστεί, αλλά η Αθηνά τη μεταμόρφωσε σε Ψω, τη γνωστή αράχνη. Απο τότε η Αράχνη για να εξασφαλίσει την τροφή της πρέπει να υφαίνει ασταμάτητα.

Περίφημη υφάντρα της αρχαιότητας ήταν η Πηνελόπη, σύζυγος του ομηρικού ήρωα Οδυσσέα. Στην Οδύσσεια τη συναντούμε να υφαίνει τη μέρα και να Ξηλώνει η ίδια το υφαντό της τη νύχτα, προκειμένου να κερδίσει χρόνο από τους μνηστήρες που τη διεκδικούν, μέχρι τη επιστροφή του αγαπημένου της.

Αλληγορία για την ανθρώπινη ζωή και τα χυρίσματα της τύχης, το γνέσιμο και -κατ' επέκταση- η υφαντική συνδέθηκε επίσης με την Κλωδώ, μια από τις τρεις Μοίρες, η οποία εμφανίζεται ως κλώστρια που γνέδει το νήμα της ζωής του κάθε ανθρώπου.

και βυζαντινής προέλευσης με ανατολίτικες και δυτικές επιρροές. Ο χαρακτήρας τους διαμορφώνεται από τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής του Ελλαδικού χώρου, τις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες, τις οικονομικές και επαγγελματικές διακρίσεις, την ηλικία και τους συγκεκριμένους ρόλους των ατόμων στην οικογένεια και την κοινωνία: η ενδυμασία ξεχωρίζει το νέο από το γέρο, τον άρχοντα από τον αγρότη, την παντρεμένη από την ανύπαντρη, την κόρη από τη μάνα, το πένθος και τη θλίψη από τη χαρά και τη γιορτή.

Οι παραδοσιακές φορεσιές συνυπάρχουν με τις νεωτερικότητες τάσεις στην ένδυση μέχρι περίπου τη δεκαετία του 1960. Την εποχή αυτή οι ριζικές αλλαγές στον τρόπο ζωής και οι βαθιές κοινωνικές αλλαγές οδηγούν στην περιθωριοποίηση και σταδιακά στην οριστική εγκατάλειψη των ενδυματολογικών προτύπων της προηγούμενης περιόδου.

Εικ. 25. Αριστερά: Χρυσή φορεσιά. Νυφική ενδυμασία του 19ου αι. από την Αττική.

Εικ. 26. Επάνω: Στο έργο του Νικηφόρου Λύτρα *Επιστροφή από το πανηγύρι της Πεντέλης* (1865 - 1872) αποτυπώνονται χαρακτηριστικές ενδυμασίες του 19ου αι.

Επίλογος...

Η τέχνη της ύφανσης δεν παύει να προβληματίζεται, να αποτελεί αντικείμενο επιστημονικών μελετών και τελικά να γοητεύει! Διαχρονικό σύμβολο της σκέψης και του στοχασμού εκείνων που επινοούν σχέδια αλλά και των παραμυθιάδων που υφαίνουν τις ιστορίες τους, η υφαντική αντικατοπτρίζει επίσης σε μεγάλο βαθμό την ίδια την ιστορία του πολιτισμού.

Τα προϊόντα της, τα υφάσματα και τα ενδύματα, μας «μιλούν» για τον άνδρα και τη γυναίκα, την ένδεια και τον πλούτο, τη χαρά και τη λύπη. Τελικά για τις συνθήκες ζωής, τους τρόπους συμπεριφοράς, τις εξελίξεις και τις μεταβολές των κοινωνιών στις οποίες αυτά δημιουργήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν. Η υφαντική τέχνη μας παρασύρει στο κουβάρι της και μας καλεί να το ξετυλίξουμε, ξετυλίχοντας παράλληλα ένα κόσμο επίκαιρο άλλα και μακρινό. Οικείο μαζί και ξένο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ:

- 1: Αναθηματική εσθήτη από φαγεντιανή, από την Κνωσό (περ. 1600 π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.
- 2: Αποτυπώμα καλαθίου από το Ακρωτήρι Θήρας. Φωτογραφία ανασκαφής. Αναπαραγωγή φωτογραφίας από: Τζαχίλη Ι., *Υφαντική και υφάντρες στο Προϊστορικό Αιγαίο 2000-1000 π.Χ.*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.
- 3: Πήλινο ειδώλιο από την Ελέα Θεσπρωτίας (3ος - 2ος αι. π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας.
- 4: Επιτοίχιο παραπέτασμα από λινάρι και μαλλί από την Αίγυπτο (τέλη 6ου αι.). Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης.
- 5: Γυναικά σε αργαλείο. Αναπαραγωγή φωτογραφίας από: Βασιλείου Σ., *Γυναικές Ηπειρώτισσες, Ξαφνιάσματα της φύσης*, εκδ. Apiros Hora, Αθήνα 2007.
- 6: Κουρά προβάτων. Αναπαραγωγή φωτογραφίας από: Τζαχίλη Ι., 1997.
- 7: Τα στάδια επεξεργασίας του λιναριού. Από την ιστοσελίδα: <http://www.classactfabrics.com>.
- 8: Λανάρισμα με λανάρα. Από την ιστοσελίδα του Εθνολογικού Μουσείου Θράκης - Αγγελική Γιαννακίδου: <http://www.emthrace.org>.
- 9: Λανάρισμα του μαλλιού. Αναπαραγωγή φωτογραφίας από: Τζαχίλη Ι., 1997.
- 10: Γνέσιμο του μαλλιού με ρόκα και αδράχτι. Αναπαραγωγή φωτογραφίας από: Τζαχίλη Ι., 1997.
- 11: Μελανόμορφος βριωτικός σκύφος (4ος αι. π.Χ.). Οξφόρδη, Ashmolean Museum.
- 12 α, β: Αττική μελανόμορφη λήκυθος που αποδίδεται στον Άμασι (550 - 530 π.Χ.). Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art.
- 13: Πήλινο πίνακας από τους Επιξεφυρίους Λοκρούς της Κάτω Ιταλίας (470 - 460 π.Χ.). Reggio, Museo Archeologico Nazionale.
- 14: Ξύλινος πίνακας από το σπήλαιο Πιτσά στην Κόρινθο (540 - 530 π.Χ.). Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.
- 15: Ειδώλιο από φαγεντιανή γνωστό ως «Θεά των Όψεων», από την Κνωσό (περ. 1600 π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.
- 16: Πήλινο ειδώλιο κουροτρόφου από το Σέσκλο Μαγνησίας (4800 - 4500 π.Χ.). Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.
- 17: Τσιχογραφία της «Μυκηναίας» από τις Μυκήνες (13ος αι. π.Χ.). Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.
- 18: Χάλκινη πόρπη από την Ελέα Θεσπρωτίας (3ος - 2ος αι. π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας.
- 19: Ερυθρόμορφη κύλικα με Διονυσιακή σκηνή που αποδίδεται στον Μακρώνα (490 - 480 π.Χ.). Βερολίνο, Antikenabteilung.
- 20: «Σκεπτόμενη Αθηνά». Μαρμάρινο αναθηματικό ανάγλυφο από την Ακρόπολη των Αθηνών (περ. 460 π.Χ.). Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως.
- 21: «Γυναικές που πηγαίνουν στα λουτρά» (3ος - 4ος αι.). Ψηφιδωτό από την Piazza Armerina στη Σικελία.
- 22 α: Λινό τμήμα χιτώνα κοπτικής τέχνης (6ος - 7ος αι.). β. μάλλινο τμήμα χιτώνα κοπτικής τέχνης (6ος - 7ος αι.). Και τα δύο στην Αθήνα, στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο.
- 23: Λινός χειριδωτός χιτώνας από την Αίγυπτο (3ος - 4ος αι.). Θεσσαλονίκη, Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού.
- 24: Σελίδα από το Τετραεὐάγγελο του τσάρου Ιωάννη Αλεξάνδρου, από περγαμνή (1355 - 1356 μ.Χ.). Λονδίνο, British Library.
- 25: Χρυσή φορεσιά από την Αττική (19ος αι.). Μουσείο Μπενάκη.
- 26: «Επιστροφή από το πανηγύρι της Πεντέλης», ελαιογραφία του Νικηφόρου Λύτρα (1865 - 1872). Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη.
- 27: Σύνεργα υφαντικής από τη Θεσπρωτία (3ος - 2ος αι. π.Χ.). Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας.
- 28: Ερυθρόμορφος σκύφος (περ. 440 π.Χ.). Ιταλία, Chiusi, Museo Nazionale Archeologico.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

- Αδάμ - Βελένη Π., «Υφαντική τέχνη», *Αρχαίες αγροικίες σε συγχρόνους δρόμους*, εκδ. ΤΑΠΑ, Αθήνα 2003.
- Αποστολόπουλος Κ., Κουτρομπά Κ., *Η οικιακή οικονομία στην αρχαία Ελλάδα και οι απαρχές της σύγχρονης ανθρωποοικολογίας*, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα 2003.
- Ξενίδου - Schild B., *Οι γυναίκες στην ελληνική αρχαιότητα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 2001.
- Payne B., *Ενδυματολογία. Ιστορία της ενδυμασίας*, εκδ. Ίων, Αθήνα 1998.
- Pekridou - Gorecki A., *Η μόδα στην αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 1993.
- Τζαχίλη Ι., *Υφαντική και υφάντρες στο Προϊστορικό Αιγαίο 2000-1000 π.Χ.*, εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.
- Τζαχίλη Ι., «Η υφαντική τέχνη την Εποχή του Χαλκού», *περιοδικό Αρχαιολογία*, τ. 94, 2005.
- Τζουβάρα - Σούλη Χρ., «Αγνύθες από το Νεκρομαντείο του Αχέροντα», *ανάτυπο από την Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τ. ΙΒ', Ιωάννινα 1983.
- Τζουβάρα - Σούλη Χρ., «Από την τεχνική των αγνύθων», *ανάτυπο από την Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, τ. ΚΑ', τεύχος 1 (1992), Ιωάννινα 1995.
- Ελληνικές ενδυμασίες, *ένθετο 7 Ημέρες, εφημερίδα Καθημερινή*, 31 / 1 / 2000.
- <http://www.e-history.gr>, κόμβος της ιστοσελίδας <http://www.ime.gr> του Ιδρύματος Μελζονος Ελληνισμού.

Προετοιμασία των μαθητών πριν από την επίσκεψη στο μουσείο:

Η προετοιμασία των μαθητών πραγματοποιείται στο χώρο της σχολικής αίθουσας και προτείνεται να έχει τη μορφή συζήτησης – κατευθυνόμενου διαλόγου μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητών. Στόχο έχει την εξοικείωση των παιδιών με το μουσείο, τη σημασία και το ρόλο του στη σύγχρονη κοινωνία: Γνωρίζουν τι είναι ένα μουσείο; Γνωρίζουν τι έχει μέσα; *(το μουσείο είναι ένας χώρος όπου φυλάσσονται τα αντικείμενα των ανθρώπων που έζησαν σε παλιότερες εποχές, πριν από τη δική μας)*. Έχουν επισκεφθεί ποτέ κάποιο μουσείο; Τι είδαν σε αυτό; Τι τους έκανε εντύπωση; Η συζήτηση μπορεί επίσης να επεκταθεί στα διαφορετικά είδη μουσείων και τις αντίστοιχες συλλογές που φυλάσσονται σε αυτά (λχ. αρχαιολογικά, λαογραφικά, ιστορικά μουσεία, μουσεία τέχνης – πινακοθήκες, μουσεία τεχνολογίας κτλ). Ο διάλογος λειτουργεί ως εισαγωγή στα στοιχεία που παρουσιάζονται στη συνέχεια και αφορούν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας, το οποίο και οι μαθητές πρόκειται να επισκεφθούν.

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, ο εκπαιδευτικός μπορεί να χρησιμοποιήσει εκπαιδευτικό – πληροφοριακό υλικό σχετικό με μουσεία και μουσειακά αντικείμενα λχ. υλικό από οδηγούς ή ιστοσελίδες μουσείων, αποκόμματα εφημερίδων που αφορούν σε μουσεία, εποπτικό υλικό από τα σχολικά εγχειρίδια (φωτογραφίες αντικειμένων, σκίτσα) κτλ. Για το σκοπό αυτό το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας έχει δημιουργήσει και διαθέτει προς χρήση εκπαιδευτικό φάκελο με ενημερωτικό υλικό για το Μουσείο και τα εκθέματά του, αλλά και γενικότερο ενημερωτικό και εποπτικό υλικό που αφορά σε μουσεία της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Μετά από μια πρώτη γνωριμία με την έννοια του μουσείου, παρέχονται στους μαθητές οι απαραίτητες διευκρινήσεις σχετικά με τη συμπεριφορά τους μέσα σε αυτό. Είναι σημαντικό να κατανοήσουν την ιδιαιτερότητα του χώρου, η οποία πηγάζει ακριβώς από την παρουσία εκθεμάτων σε αυτόν. Τα αρχαία αντικείμενα με τα οποία οι μαθητές έρχονται σε επαφή κατά την επίσκεψη τους είναι μοναδικά, σπάνια και πολύτιμα για τις πληροφορίες που μας δίνουν για τη ζωή στο παρελθόν. Για το λόγο αυτό οι μαθητές πρέπει να τα αντιμετωπίζουν με σεβασμό και προσοχή, να μην τα αγγίζουν, αλλά και να διατηρούν το χώρο στον οποίο αυτά φυλάσσονται καθαρό.

Οι μαθητές είναι πλέον έτοιμοι για μια νέα, διαφορετική από τις άλλες εμπειρία. Την επίσκεψη και τα παιχνίδια στο ίδιο το μουσείο!

Δράσεις στη σχολική αίθουσα μετά από την επίσκεψη στο μουσείο:

Μετά την ολοκλήρωση του εκπαιδευτικού προγράμματος οι μαθητές, υπό την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού, μπορούν να πραγματοποιήσουν κάποιες δράσεις μέσα στη σχολική αίθουσα, οι οποίες αποσκοπούν στην εμπέδωση των γνώσεων που αποκόμισαν και στην αξιοποίηση της εμπειρίας τους από το μουσείο. Οι μαθητές προτείνεται να:

- Συγκεντρώσουν αποκομμάτα από εφημερίδες και περιοδικά με θέματα σχετικά με τα μουσεία ή την υφαντική, το θέμα του εκπαιδευτικού προγράμματος στο οποίο συμμετείχαν, με σκοπό την κατασκευή «φωτογραφικού λευκώματος» ή κολλάζ που μπορεί να αναρτηθεί στην τάξη.
- Συγκέντρωσουν υλικό που σχετίζεται με την υφαντική ή συναφείς δραστηριότητες όπως το πλέξιμο (λχ. νήματα, βελόνες, υφαντά ή κομμάτια υφασμάτων, ρόκες, σφοντύλια και αδράχτια που πιθανόν να υπάρχουν ακόμα σε κάποια σπίτια, ακατέργαστο μαλλί προβάτου ή ίνες λιναριού, φωτογραφίες από αργαλειό ή κουρά προβάτων κτλ) και να δημιουργήσουν «μουσείο της τάξης» σε κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο της σχολικής αίθουσας. Βοηθητικά μπορούν να χρησιμοποιήσουν χαρτόκουτα για προθήκες, χαρτόνια για εποπτικό υλικό κτλ.
- Συγκεντρώσουν πληροφοριακό υλικό από εγκυκλοπαίδειες (σχετικό λχ. με την κατασκευή υφασμάτων από διαφορετικές πρώτες ύλες, την παραγωγή υφασμάτων σε προβιομηχανικές κοινωνίες, τα σύγχρονα εργοστάσια κλωστουφαντουργίας κτλ) και κομμάτια από διαφορετικά υφάσματα (λχ. λινά, μάλλινα, βαμβακερά, μεταξωτά, συνθετικά κτλ), με σκοπό τη δημιουργία ενός «βιβλίου υφασμάτων».
- Ζητήσουν από τους γονείς ή τους παππούδες τους να παρουσιάσουν στην τάξη, αν γνωρίζουν, παραδοσιακές μεθόδους ύφανσης στον αργαλειό ή κατασκευής νήματος με ρόκα και αδράχτι.
- Κατασκευάσουν κολλάζ με κομμάτια υφασμάτων και κλωστές. Η δραστηριότητα μπορεί να αποκτήσει εικαστικό χαρακτήρα και το έργο να αναρτηθεί στην αίθουσα.
- Κατασκευάσουν αργαλειό με καλαμάκια για σουβλάκια και κλωστές πλεξίματος. Η δραστηριότητα περιγράφεται αναλυτικά στο αντίστοιχο «φυλλάδιο του μαθητή».
- Ασχοληθούν με χειροτεχνίες όπως λχ. η «χαρτούφαντική» (λωρίδες χαρτιού πλεγμένες οριζόντια και κάθετα μεταξύ τους). Η δραστηριότητα περιγράφεται αναλυτικά στο αντίστοιχο «φυλλάδιο του μαθητή».

ΧΟΡΗΓΙΑ: ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ